

**Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Навчально-науковий юридичний інститут**

Андріюк В.В.

**ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

**Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи
здобувачів вищої освіти заочної форми навчання
спеціальності 081**

Івано-Франківськ, 2023

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 17 січня 2023 р.).

Андріюк В.В. Філософія права та методологія наукових досліджень. Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи здобувачів вищої освіти заочної форми навчання спеціальності 081. Івано-Франківськ: Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2023.

© Андріюк В.В., 2023

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023

ВСТУП

Сучасні умови становлення громадянського суспільства, побудови правової держави, утвердження принципів демократичного суспільства в Україні, удосконалення національного законодавства, реформування усіх сфер життєдіяльності українського суспільства передбачають формування, розвиток і закріплення нового юридичного мислення, правового світогляду, правової культури, в тому числі і високої професійної культури юриста, що немислиме без осягнення бутєвих основ права як самобутнього феномену та соціального явища, його поняття, сутності та змісту, його форм існування та цінності, а також ролі і значення у житті людини, держави, суспільства, що є предметом філософії права.

Філософія права як методологічна, світоглядна юридична наука та навчальна правова дисципліна вивчається студентами-магістрантами протягом одного семестру і має на меті оволодіння системою сучасних теоретичних знань про дисциплінарний статус, предмет, завдання і функції філософії права, а також її основні підрозділи – правову онтологію, правову гносеологію, правову аксіологію та правову антропологію. Саме при вивченні цієї навчальної дисципліни відбувається формування сучасної неопозитивної правосвідомості майбутніх юристів, що базується на осмисленні права не тільки і не стільки як інструменту державної політики, а й як духовного феномену, що опирається на всю систему людських цінностей і сам ці цінності утверджує.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні: 1) знати сенс права та його сутність, поняття; сучасні філософсько-правові проблеми; історію філософії права; основне питання філософії права щодо тлумачення співвідношення між природним та позитивним правом; основний зміст правової онтології, правової гносеології, правової аксіології та правової антропології; 2) вміти чітко окреслити межі філософсько-правової проблематики; точно визначити, що таке філософія і що таке право; орієнтуватися в концепціях та історії філософії права.

При вивченні філософії права стоять наступні завдання:

- оволодіння правовим матеріалом щодо різних типів праворозуміння;

- ознайомлення з основними історичними періодами розвитку філософсько-правової думки, а також ідеями, концепціями та теоріями, що були теоретично реалізовані;

- опанування знаннями правової онтології, правової гносеології, правової аксіології та правової антропології;

- формування у студентів вмінь здійснювати глибокий аналіз правових явищ за допомогою методології пізнання права в умовах зростання інформації і постійного ускладнення законодавства;

- прищеплення навиків сучасного юридичного мислення, які дозволили б систематизувати одержані знання з галузевих юридичних дисциплін;

- прищеплення навиків застосування понятійного апарату та методологічного інструментарію, що розробляється філософією права;

- формування у студентів вмінь виявляти загальні тенденції розвитку правової реальності.

Вказані завдання реалізуються шляхом спільної активної роботи викладача та студентів, в тому числі і на семінарських заняттях. Останні спрямовані на закріплення, розширення і поглиблення знань, одержаних на лекційних заняттях. Причому, семінарські заняття передбачають, окрім поглиблення розуміння змісту лекційного матеріалу, також розвиток навиків креативного, правильного та обґрунтованого правового мислення, вмінь проводити комплексний теоретичний аналіз досліджуваних проблем, здійснювати узагальнення, робити власні висновки. З цією метою на семінарські заняття студентам виноситься перелік питань для обговорення, визначаються ключові поняття розглядуваної теми, рекомендується виконати теоретико-аналітичні завдання, а також пропонуються теми для написання рефератів з окремих проблемних питань.

Підготовка до семінарського заняття передбачає попереднє вивчення студентами питань для обговорення шляхом аналізу лекційного матеріалу, рекомендованих підручників, довідкової літератури, а також спеціальної літератури, яка подана до кожної теми. В результаті цього студенти повинні сформулювати свою відповідь наперед, окресливши її межі та визначивши її структуру і наповнення.

В процесі підготовки та проведення семінарських занять студенти повинні розвинути вміння мислити креативно, творчо, формувати свою власну думку з розглядуваних питань, обґрунтовувати її на

підставі положень, викладених в навчальній та науковій юридичній літературі. Крім того, студенти повинні логічно викладати основні положення теми, зрозуміло і правильно формулювати свою думку, адекватно використовуючи понятійний (категоріальний) апарат та методологічний інструментарій юридичної компаративістики. При цьому відповідь на питання повинна бути чіткою, конкретною та містити всю необхідну і достатню інформацію стосовно розглядуваного питання.

Сформульовані до кожної теми методичні вказівки допоможуть студентам зорієнтуватися в навчальному матеріалі, визначити логічну структуру теми та кожного питання, що виносяться на обговорення, і таким чином сформувати логічно побудовані, структуровані, чіткі, вичерпні відповіді на поставлені питання.

Підготовка до семінарських занять передбачає вивчення також і тих питань або окремих їх аспектів, які не охоплюються лекційним курсом, проте виносяться для обговорення на семінарських заняттях. Тому студенти повинні самостійно вивчити ці питання і підготувати на них відповіді, враховуючи методичні вказівки та рекомендації, що містяться в даному навчально-методичному виданні. Все це сприятиме активізації самостійної роботи студентів. Причому, ефект останньої покликане посилити написання рефератів, тематика яких подається до кожної теми. Реферати виконуються студентами на основі аналізу наукової та навчальної юридичної літератури, належним чином (відповідно до вимог, що ставляться до їх написання) оформляються, захищаються на присвяченому вказаній темі семінарському занятті шляхом викладу основних його положень і здаються викладачеві.

Треба сказати, що окрім розгляду питань теми та написання рефератів, передбачається обов'язкове вивчення ключових понять теми, дефініції яких студенти повинні знати напам'ять, а також виконання теоретико-аналітичних та схематичних завдань. Причому, вказані завдання повинні бути відображені в письмовій формі, а їх невиконання може бути оцінене незадовільною оцінкою.

Врахування викладених в цьому навчально-методичному виданні вказівок дозволить ґрунтовно вивчити питання, що становлять предмет філософії права та методології наукових досліджень, шляхом спільної активної роботи викладача та студентів на семінарських заняттях, а також спрямує пізнавальну активність студентів на вивчення багатьох важливих дискусійних правових питань, недостатньо висвітлених або взагалі обійдених увагою на лекційних заняттях, сприятиме

ґрунтовному засвоєнню знань з дисципліни, здобуттю достатніх та необхідних знань з філософії права та методології наукових досліджень, розвитку правового мислення та розширенню світогляду студентів, що навчаються за спеціальністю «Правознавство».

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, ФУНКЦІЇ, СТРУКТУРА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАТЬ

Філософське осмислення права - завдання особливої, самостійної теоретичної дисципліни - філософії права, предметом якої є з'ясування змісту права, а також обґрунтування розуміння цього змісту, а її основними категоріями - ідея, зміст, мета права, справедливість, воля, рівність, визнання, автономія особистості, права людини та ін.

При розгляді даної теми варто зазначити, що у юриспруденції немає єдиного підходу до визначення основного питання філософії права. Так російський філософ І. Льїн центральним для філософії права вважає питання про обґрунтування права (природного і позитивного). Німецький філософ права А. Кауфман вважає, що основним питанням філософії права, як і всієї правової науки, є питання: Що є право. Це означає: які сутнісні форми, які онтологічні структури ми називаємо правом? Від відповіді на це питання залежить вирішення багатьох інших найважливіших правових проблем.

Оскільки філософія повинна не просто декларувати які-небудь ідеї, але й аргументувати їх, то й основне завдання філософії права має полягати в обґрунтуванні права і визначенні його сенсу. Запитання «що є право (яким є його сенс)?» є основним для філософії права тому, що від відповіді на нього безпосередньо залежить вирішення усіх інших найважливіших правових проблем, у тому числі в сфері правотворчості і правозастосування. Це питання є філософським, бо співвідносить право з людських буттям.

Зважаючи на складність самої структури права рішення основного питання філософії права може здійснено через вирішення низки основних завдань, або головних питань філософії права:

1) про заснування справедливості та її критерії (завдання, у рамках якої право співвідноситься із мораллю) - це питання є центральним у філософії права, в більш традиційному вигляді він виглядає як питання про обґрунтування «природного права»;

2) про нормативну (зобов'язує) права силі, або питання про те, чому людина повинна підкорятися праву (завдання, у рамках якої визначається співвідношення права і влади);

3) про природу і функції позитивного права (завдання, в рамках якої з'ясовується характер правових норм), тісно пов'язаний з

рішенням попередніх двох питань, - він забезпечує виправдання позитивному праву.

Розглядаючи питання про місце філософії права в системі наук слід сказати, що філософія права має складну структуру, до якої входять: онтологія права, гносеологія права, аксіологія права, феноменологія права, правова антропологія, історія філософії права, прикладна філософія права тощо.

За своїм статусом філософія права є комплексною, суміжною дисципліною, що знаходиться на межі філософії і юриспруденції. У межах правознавства філософія права тісно пов'язана з теорією права і соціологією права.

Питання для обговорення:

1. Поняття та характерні риси філософії права.
2. Дисциплінарний статус філософії права.
3. Предмет філософії права: сучасні інтерпретації.
4. Функції філософії права.
5. Структура філософії права.
6. Місце філософії права в системі юриспруденції. Філософія права і загальна теорія права: співвідношення.
7. Значення філософії права для юридичної науки та практики.

Ключові поняття: філософія права, предмет філософії права.

Теоретико-аналітичні завдання:

1. Чи можливі “дві” філософії права: “філософська філософія права” і “юридична філософія права”? Відповідь обґрунтуйте.
2. Проаналізуйте, навівши приклади, взаємозв'язок філософії права з суспільними неюридичними науками про право.
3. Проаналізуйте, навівши приклади, взаємозв'язок філософії права з юридичними науками.

Реферати:

1. Дискусія про предмет філософії права
2. Сутність філософського підходу до права
3. Філософія права в Україні: історія становлення і розвитку

Контрольні запитання:

1. Які існують погляди на предмет філософії права і який з них здається Вам найбільш обґрунтованим?
2. Чим відрізняються предмет філософії права від предмета загальної теорії права?
3. Що становить особливості методу філософії права?
4. Яке місце посідає філософія права в системі філософських наук?
5. Яке місце посідає філософія права в системі юридичних наук?
6. Сформулюйте основне питання філософії права.
7. Які функції виконує філософія права?
8. Чому майбутньому юристу необхідно вивчати філософію права?

Підручники, навчальні посібники та словники з філософії права:

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. – К.: Видавничий дім – ІН ЮРЕ, 2006. – 472 с.
2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
3. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2009. – 848 с.
4. Габріелян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П. Філософія історії: підручник / О. А. Габріелян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.
5. Кальной И.И. Философия права: Учебник. – СПб.: Издательство Р. Асланова – Юридический Центр Пресс, 2007. – 259 с.
6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. – К. : – Основи, 2007. – 1256 с.
7. Норбер Р. Юридическая антропология. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.
8. Циппеліус Р. Філософія права : Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
9. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 311 с.

10. Дворкін, Роналд. Серйозний погляд на філософію права / Пер. з англ. А.Фролкін. – К.: Основи, 2000. – 519 с.
11. Вовк В.М. Філософія права: Навчально-методичні матеріали. – Івано-Франківськ: Вид-во –Сімик, 2006 – 188 с.
12. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник.-К.: ВД –Стилос: ПЦ – Фоліант, 2006. - 382 с.
13. Малахов В.П. Философия права: Учебн. пособие. – 2-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 360 с.
14. Моисеев С.В. Философия права. Курс лекций.-3-е изд.,-Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2006. – 262 с.
15. Навчально-методичний комплекс з навчальної дисципліни "Філософія права" [Текст] / [уклад.: М.В. Костицький, В.М. Кравець, Б.Ф. Чміль та ін.]. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 48 с.
16. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П.М. Рабінович (заг.ред.). – Л., 2005. – 290 с.
17. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім.– Київ: Тандем,2006. –316 с.
18. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1999. – 609 с.
19. Философия права: конспект лекций. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 112 с.
20. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л.Зайнчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
21. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г.Данільяна. – Х.: Прапор, 2006. – 272 с.
22. Філософія права: Навч.-метод. посіб. / О.О.Бандура, В.М.Вовк, М.В.Костицький, Ю.С.Симон та ін.; За ред. акад. М.В.Костицького. – К.: КНУВС, 2007. – 160 с.
23. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
24. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007.- 1256 с.

25. Філософія права: Словник. / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І – К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. – 408 с.
26. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
27. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. – К.: КНУВС, 2006. – 120 с.
28. Сливка С.С. Філософія права: [Навчальний посібник] / Степан Степанович Сливка. – К.: Атіка, 2012. – 256 с.
29. Козюбра М.І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (До питання про дисциплінарний статус філософії права)/М. І. Козюбра // Проблеми філософії права. Т. 1. -К.; Чернівці:Рута, 2003.-С.27-32

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Питання для обговорення:

1. Періодизація розвитку філософії права: основні підходи.
2. Виникнення та розвиток філософсько-правових поглядів в античний період (Сократ, софісти, Платон, Аристотель, стоїки, Цицерон, римські легісти).
3. Становлення філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя (Августин Аврелій, Фома Аквінський).
4. Формування передумов юридичного світогляду у філософсько-правовій думці Відродження та Реформації (Н. Макіавеллі, М. Лютер).
5. Філософія права Нового часу та епохи Просвітництва (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза, Ш. Л. Монтеск'є, К. А. Гельвецій, П. А. Гольбах).
6. Філософсько-правові вчення у Західній Європі другої пол. XVIII – поч. XX ст.
  - 6.1. Філософсько-правові вчення І. Канта, Г. Гегеля.
  - 6.2. Зародження і розвиток правового позитивізму (Дж. Остін, К. Бергбом, А. Есмен).
  - 6.3. Історична школа права.
  - 6.4. Філософсько-правова концепція марксизму.

6.5. Соціологічна юриспруденція (Р. фон Ієрінг, Л. Дюгі, Ф. Жені, С. Ерліх, Р. Паунд). Реалістична школа права.

7. Найновіший період розвитку філософії права.

7.1. Сучасні концепції природного права (А. Рейнах, М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхоффер, А. Кауфманн, П. Рікьор, К.-О. Апель, Ю. Хабермас).

7.2. Природно-правова тенденція в сучасній аналітичній філософії права (Л. Фуллер, Дж. Фінніс, Дж. Роулз, Р. Дворкін).

7.3. Сучасні концепції юридичного позитивізму (Г. Кельзен, Г. Харт)

7.4. Ідея інтегративного праворозуміння.

Підручники, навчальні посібники та словники з філософії права:

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. – К.: Видавничий дім – ІН ЮРЕ, 2006. – 472 с.

2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

3. Нерсисянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2009. – 848 с.

4. Габрієлян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П. Філософія історії: підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.

5. Кальной И.И. Философия права: Учебник. – СПб.: Издательство Р. Асланова – Юридический Центр Пресс, 2007. – 259 с.

6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. – К. : – Основи, 2007. – 1256 с.

7. Норбер Р. Юридическая антропология. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.

8. Циппеліус Р. Філософія права : Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

9. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 311 с.

10. Дворкін, Роналд. Серйозний погляд на філософію права / Пер з англ. А.Фролкін. – К.: Основи, 2000. – 519 с.

11. Вовк В.М. Філософія права: Навчально-методичні матеріали. – Івано-Франківськ: Вид-во –Сімик, 2006 – 188 с.
12. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник.-К.: ВД –Стилос: ПЦ – Фоліант, 2006. - 382 с.
13. Малахов В.П. Философия права: Учебн. пособие. – 2-е изд. –Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 360 с.
14. Моисеев С.В. Философия права. Курс лекций.-3-е изд.,-Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2006. – 262 с.
15. Навчально-методичний комплекс з навчальної дисципліни "Філософія права" [Текст] / [уклад.: М.В. Костицький, В.М. Кравець, Б.Ф. Чміль та ін.]. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 48 с.
16. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П.М. Рабінович (заг.ред.). – Л., 2005. – 290 с.
17. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім.–Київ: Тандем,2006. –316 с.
18. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1999. – 609 с.
19. Философия права: конспект лекций. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 112 с.
20. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л.Зайнчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
21. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г.Данільяна. – Х.: Прапор, 2006. – 272 с.
22. Філософія права: Навч.-метод. посіб. / О.О.Бандура, В.М.Вовк, М.В.Костицький, Ю.С.Симон та ін.; За ред. акад. М.В.Костицького. – К.: КНУВС, 2007. – 160 с.
23. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
24. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007.- 1256 с.
25. Філософія права: Словник. / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І – К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. – 408 с.

26. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.

27. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. – К.: КНУВС, 2006. – 120 с.

28. Сливка С.С. Філософія права: [Навчальний посібник] / Степан Степанович Сливка. – К: Атіка, 2012. – 256 с.

ТЕМА 3. ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

Розуміння права, його сутності та особливостей залежить від тієї філософської позиції, з якої воно розглядається. Право є надзвичайно багатим явищем, і кожна філософська течія відповідно до своєї природи обирає для дослідження той аспект права, який, на її думку, виявляється головним. Однак представники практично всіх філософських течій погоджуються з тим, що право є засобом регулювання відносин у суспільстві.

Право є складним соціальним явищем, тому існує дуже багато визначень цього поняття. При розгляді даної теми слід звернути увагу на різноманітність визначень права.

Варто також детально звернути увагу на природно-правовий та позитивістський підхід до розуміння права та акцентувати увагу на розрізненні права і закону.

Питання для самостійного вивчення:

1. Багатогранність феномену права.

- 1.1. Право як особлива реальність.
- 1.2. Нормативно-деонтологічна природа права.
- 1.3. Часове та просторове буття права.
- 1.4. Зміст і форма, можливість і дійсність у праві.
- 1.5. Єдність у праві минулого, сучасного, майбутнього.
- 1.6. Співвідношення належного і суцього у праві.
- 1.7. Абстрактне й конкретне у праві.

2. Духовно-культурні, економічні та соціальні детермінанти генезису та становлення права.

3. Право як феномен культури.

- 2.1. Місце та роль права в становленні цивілізації.

2.2. Різноманітність цивілізацій та відповідних правових систем.

2.3. Мораль як одна з передумов виникнення та джерело права.

Ключові поняття: онтологія права, правова реальність, правова дійсність, правове буття, форми буття права, сутність права, праворозуміння, тип праворозуміння, юс натуралізм, юридичний позитивізм, соціологічна юриспруденція.

Теоретико-аналітичні завдання:

1. В чому, на вашу думку, проявляється співвідношення права і закону?

2. На основі аналізу літератури Визначте основні аспекти співвідношення понять «правове буття», «правова реальність», «правова дійсність».

3. Проаналізуйте, навівши приклади, взаємозв'язок соціального буття та буття права.

Реферати:

1. Праворозуміння в епоху постмодерну.

2. Традиції та новації в праві.

3. Мораль як одна з передумов виникнення та джерело права.

Література:

1. Наукові статті:

1. Біржакова Є. О. Властивості права в контексті природно-правового праворозуміння / Є. О. Біржакова // Часопис Київського університету права. - 2011. - № 4. - С. 60-64.

2. Геселев О. В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення / О. В. Геселев // Актуальні проблеми держави і права. - 2009. - Вип. 49. - С. 305-312.

3. Добренька Н. В. Основні концептуальні підходи до праворозуміння / Н. В. Добренька // Вісник Академії адвокатури України. - 2011. - Число 3. - С. 21-26.

4. Завальнюк В. Юридична антропологія та типологія сучасного праворозуміння / В. Завальнюк // Юридичний вісник. - 2014. - № 2. - С. 14-18.
5. Коваленко І. Інтегративне праворозуміння в контексті феноменологічного осягнення права / І. І. Коваленко // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2015. - № 2. - С. 129-140.
6. Ковтонюк А. М. Співвідношення основних типів праворозуміння / А. М. Ковтонюк // Університетські наукові записки. - 2006. - № 3-4. - С. 54-58.
7. Козловський А. Праворозуміння: буття-в-собі, буття-для-себе, буття-для-іншого (досвід феноменологічного аналізу) [Електронний ресурс] / А. Козловський // Філософія права і загальна теорія права. - 2012. - № 2. - С. 84–94.
8. Колодій А. Праворозуміння: теорія, політика, практика / А. Колодій, О. Колодій // Вісник Академії правових наук України. - 2010. - № 3. - С. 12-18.
9. Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості / Н. І. Мозоль // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 1. - С. 36-41.
10. Рабінович П. Людські потреби – глибинний визначальний чинник праворозуміння / П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. - 2014. - № 4. - С. 14-24.
11. Савенко В. В. Правова реальність як відображення буття права / В. В. Савенко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. - 2015. - № 1(1). - С. 9-15.
12. Слюсаренко О. Л. Праворозуміння в епоху постмодерну / О. Л. Слюсаренко // Юридична наука. - 2011. - № 2. - С. 7-11.
13. Стовба О. В. Чи реальна юридична реальність? (Рецензія на монографію Г.А. Гаджиєва "Онтологія права (критичне дослідження юридичного концепту реальності)") / О. В. Стовба // Публічне право. - 2013. - № 2. - С. 421-424.
14. Стовба О. Темпоральна онтологія права. Прологемени / О. Стовба // Філософія права і загальна теорія права. - 2012. - № 2. - С. 95-101.

15. Шевченко А. Є. Проблеми праворозуміння очима сучасних науковців / А. Є. Шевченко // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 1. - С. 399-400.

2. Класичні праці:

1. Гаєк Ф.А. Конституція свободи. - Львів: Літопис, 2002. - 556 с.
2. 10. Дворкін Р. Серйозний погляд на філософію права / Пер з англ. А.Фролкін. - К.: Основи, 2000. - 519 с.
3. Новгородцев П. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. - СПб., 2000.
4. Рікер П. Право і справедливість. К.: Дух і літера, 2002. - 218 с.
5. Ролз Дж. Теорія справедливості. - К.: Основи, 2005. - 536 с.
6. Фуллер Л. Мораль права. - К.: Сфера, 1999. - 232 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. - СПб, 2000. - 380 с.
8. Харт Х. Л.А. Понятие права - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. - 302 с.
9. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. - М.: Гнозис, 1994. - 313 с.

3. Підручники, навчальні посібники та словники з філософії права

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. - К.: Видавничий дім – ІН ЮРЕ, 2006. - 472 с.
2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. - Харків: Право, 2009. - 208 с.
3. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2009. - 848 с.
4. Габрієлян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П.. Філософія історії: підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. - Київ: Академвидав, 2010. - 213 с.
5. Кальной И.И. Философия права: Учебник. - СПб.: Издательство Р. Асланова – Юридический Центр Пресс, 2007. - 259 с.
6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. - К.: Основи, 2007. - 1256 с.

7. Норбер Р. Юридическая антропология. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.
8. Циппеліус Р. Філософія права: Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
9. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 311 с.
10. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник.-К.: ВД –Стилос: ПЦ – Фоліант, 2006. - 382 с.
11. Малахов В.П. Философия права: Учебн. пособие. – 2-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 360 с.
12. Моисеев С.В. Философия права. Курс лекций.-3-е изд.,-Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2006. – 262 с.
13. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П.М. Рабінович (заг.ред.). – Л., 2005. – 290 с.
14. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім.– Київ: Тандем,2006. –316 с.
15. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1999. – 609 с.
16. Философия права: конспект лекций. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 112 с.
17. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л.Зайнчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
18. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г.Данільяна. – Х.: Прапор, 2006. – 272 с.
19. Філософія прав людини / За редакцією Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
20. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007.- 1256 с.
21. Філософія права: Словник. / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І – К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. – 408 с.

22. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.

23. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. – К.: КНУВС, 2006. – 120 с.

24. Сливка С.С. Філософія права: [Навчальний посібник] / Степан Степанович Сливка. – К: Атіка, 2012. – 256 с.

ТЕМА 4. ГНОСЕОЛОГІЯ ПРАВА

Одним з основних завдань філософії права є пошук відповіді на запитання: яким чином універсальні закони буття пов'язані з законами суспільства, у тому числі з правовими законами, за допомогою чого вони впливають на соціальне буття людей.

Ці філософсько-правові проблеми важливі тому, що право не є специфічною сферою соціального буття, відокремленою від інших суспільних сфер. Воно охоплює весь простір цивілізованого існування людей, що стає простором правової реальності. Отже, без чіткого з'ясування онтологічної природи права, змісту і складу поняття правової реальності, знання основних форм буття права неможливо зрозуміти феномен права в цілому.

При розгляді даної теми слід акцентувати увагу на тому, що являє собою правова антропологія; які антропологічні основи правопорядку в цілому і прав людини зокрема; що являє собою «людина юридична»; як пов'язані між собою особистість і право?

Питання для самостійного вивчення:

1. Сутність гносеологічного та епістемологічного аспекту філософсько-правових досліджень.

2. Основні проблеми правової гносеології.

3. Право як особливий спосіб світосприйняття.

4. Проблема об'єктивності права.

5. Пізнавальна установка (когнітивізм та нонкогнітивізм).

6. Типи правової гносеології (емпіризм, раціоналізм, інтуїтивізм).

7. Роль наукового пізнання у процесі правотворення.

Ключові поняття: гносеологія права, правове пізнання, правового мислення, правова аргументація, парадигма права, ідея права, правова доктрина, істина у праві.

Реферати:

1. Проблема об'єктивності права.
2. Істина у праві: класична та сучасні інтерпретації.
3. Методологічні проблеми юридичної науки.

Література:

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. – К.: Видавничий дім – ІН ЮРЕ, 2006. – 472 с.
2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
3. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2009. – 848 с.
4. Габрієлян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П. Філософія історії: підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.
5. Кальной И.И. Философия права: Учебник. – СПб.: Издательство Р. Асланова – Юридический Центр Пресс, 2007. – 259 с.
6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. – К.: Основи, 2007. – 1256 с.
7. Норбер Р. Юридическая антропология. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.
8. Циппеліус Р. Філософія права: Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
9. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 311 с.
10. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник.-К.: ВД –Стилос: ПЦ – Фоліант, 2006. - 382 с.
11. Малахов В.П. Философия права: Учебн. пособие. – 2-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 360 с.
12. Моисеев С.В. Философия права. Курс лекций.-3-е изд.,-Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2006. – 262 с.

13. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П.М. Рабінович (заг.ред.). – Л., 2005. – 290 с.
14. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім.– Київ: Тандем,2006. –316 с.
15. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1999. – 609 с.
16. Філософія права: конспект лекцій. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 112 с.
17. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л.Зайнчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
18. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г.Данільяна. – Х.: Прапор, 2006. – 272 с.
19. Філософія прав людини / За редакцією Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
20. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007.- 1256 с.
21. Філософія права: Словник. / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І – К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. – 408 с.
22. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
23. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. – К.: КНУВС, 2006. – 120 с.
24. Сливка С.С. Філософія права: [Навчальний посібник] / Степан Степанович Сливка. – К: Атіка, 2012. – 256 с.

ТЕМА 5. АКСІОЛОГІЯ ПРАВА

Одним з основних завдань філософії права є пошук відповіді на запитання: яким чином універсальні закони буття пов'язані з законами суспільства, у тому числі з правовими законами, за допомогою чого вони впливають на соціальне буття людей.

Ці флософсько-правові проблеми важливі тому, що право не є специфічною сферою соціального буття, відокремленою від інших суспільних сфер. Воно охоплює весь простір цивілізованого існування людей, що стає простором правової реальності. Отже, без чіткого з'ясування онтологічної природи права, змісту і складу поняття правової реальності, знання основних форм буття права неможливо зрозуміти феномен права в цілому.

При розгляді даної теми слід акцентувати увагу на тому, що являє собою правова антропологія; які антропологічні основи правопорядку в цілому і прав людини зокрема; що являє собою «людина юридична»; як пов'язані між собою особистість і право?

Питання для самостійного вивчення:

1. Формально-юридичні цінності права.
2. Змістовні (соціокультурні) цінності права.
3. Право та справедливість.
4. Право та свобода.
5. Право та рівність.
6. Право і порядок.
7. Право і відповідальність.

Література:

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. – К.: Видавничий дім – ІН ЮРЕ, 2006. – 472 с.
2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
3. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2009. – 848 с.
4. Габрієлян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П.. Філософія історії: підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.
5. Кальной И.И. Философия права: Учебник. – СПб.: Издательство Р. Асланова – Юридический Центр Пресс, 2007. – 259 с.
6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. – К.: Основи, 2007. – 1256 с.

7. Норбер Р. Юридическая антропология. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.
8. Циппеліус Р. Філософія права: Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
9. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 311 с.
10. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник.-К.: ВД –Стилос: ПЦ – Фоліант, 2006. - 382 с.
11. Малахов В.П. Философия права: Учебн. пособие. – 2-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 360 с.
12. Моисеев С.В. Философия права. Курс лекций.-3-е изд.,-Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2006. – 262 с.
13. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П.М. Рабінович (заг.ред.). – Л., 2005. – 290 с.
14. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім.– Київ: Тандем,2006. –316 с.
15. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1999. – 609 с.
16. Философия права: конспект лекций. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 112 с.
17. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л.Зайнчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
18. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г.Данільяна. – Х.: Прапор, 2006. – 272 с.
19. Філософія прав людини / За редакцією Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
20. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007.- 1256 с.
21. Філософія права: Словник. / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І – К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. – 408 с.

22. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.

23. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. – К.: КНУВС, 2006. – 120 с.

24. Сливка С.С. Філософія права: [Навчальний посібник] / Степан Степанович Сливка. – К: Атіка, 2012. – 256 с.

ТЕМА 4. АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

Одним з основних завдань філософії права є пошук відповіді на запитання: яким чином універсальні закони буття пов'язані з законами суспільства, у тому числі з правовими законами, за допомогою чого вони впливають на соціальне буття людей.

Ці флософсько-правові проблеми важливі тому, що право не є специфічною сферою соціального буття, відокремленою від інших суспільних сфер. Воно охоплює весь простір цивілізованого існування людей, що стає простором правової реальності. Отже, без чіткого з'ясування онтологічної природи права, змісту і складу поняття правової реальності, знання основних форм буття права неможливо зрозуміти феномен права в цілому.

При розгляді даної теми слід акцентувати увагу на тому, що являє собою правова антропологія; які антропологічні основи правопорядку в цілому і прав людини зокрема; що являє собою «людина юридична»; як пов'язані між собою особистість і право?

Питання для самостійного вивчення:

1. Поняття основоположних “природних” прав людини: основні філософсько-світоглядні підходи.
2. Сутність основоположних прав людини як соціального явища.
3. Гідність людини як фундамент усіх її “природних” основоположних прав.

4. Покоління прав людини. Проблема класифікації прав людини.
5. Здійснення прав людини: проблеми його обмежування. Межі прав людини (поняття, класифікація). Принципи та підстави встановлення та застосування правообмежень.
6. Загальні тенденції розвитку прав і свобод людини (соціально-філософський аспект).
7. Діалектика універсалізації назв та урізноманітнення змісту й меж прав людини. Стандарти прав людини.

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. – К.: Видавничий дім – ІН ЮРЕ, 2006. – 472 с.

2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

3. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2009. – 848 с.

4. Габрієлян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П. Філософія історії: підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.

5. Кальной И.И. Философия права: Учебник. – СПб.: Издательство Р. Асланова – Юридический Центр Пресс, 2007. – 259 с.

6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. – К.: Основи, 2007. – 1256 с.

7. Норбер Р. Юридическая антропология. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.

8. Циппеліус Р. Філософія права: Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

9. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 311 с.

10. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник.-К.: ВД –Стилос: ПЦ – Фоліант, 2006. - 382 с.

11. Малахов В.П. Философия права: Учебн. пособие. – 2-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 360 с.

12. Моисеев С.В. Философия права. Курс лекций.-3-е изд.,-Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2006. – 262 с.
13. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П.М. Рабінович (заг.ред.). – Л., 2005. – 290 с.
14. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім.– Київ: Тандем,2006. –316 с.
15. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1999. – 609 с.
16. Философия права: конспект лекций. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 112 с.
17. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л.Зайнчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
18. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г.Данільяна. – Х.: Прапор, 2006. – 272 с.
19. Філософія прав людини / За редакцією Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
20. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П.Таращук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007.- 1256 с.
21. Філософія права: Словник. / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І – К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. – 408 с.
22. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
23. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. – К.: КНУВС, 2006. – 120 с.
24. Сливка С.С. Філософія права: [Навчальний посібник] / Степан Степанович Сливка. – К: Атіка, 2012. – 256 с.

ТЕМА 6. ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ТА ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ МЕТОДИ ПІЗНАННЯ

1. Фундаментальні методологічні принципи наукового дослідження.

- 1.1. Когнітивний принцип.
- 1.2. Методологічні підходи досліджень явищ правової дійсності.
- 2. Класифікація та характеристика загальнонаукових методів.**
- 3. Емпіричні методи дослідження.** Спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, моніторинг, візуально-графічні методи як основні методи емпіричного дослідження.
- 4. Емпірико-теоретичні та теоретичні загальнонаукові методи дослідження.**
  - 4.1. Моделювання як метод наукового дослідження.
  - 4.2. Абстрагування як загальнонауковий прийом (метод) дослідження.
  - 4.3. Узагальнення та конкретизація в науковому дослідженні.
  - 4.4. Аналіз та синтез.
  - 4.5. Методи аналогії та абдукції.
  - 4.6. Метод екстраполяції.
  - 4.7. Дедукція та індукція як методи наукового пізнання.
  - 4.8. Метод сходження від абстрактного до конкретного.
  - 4.9. Метод ідеалізації.
  - 4.10. Метод формалізації.
  - 4.11. Уявний експеримент.
  - 4.12. Гіпотетико-дедуктивний метод.
  - 4.13. Аксиоматичний метод як метод побудови теорії.
  - 4.14. Конструктивістський підхід (метод).
  - 4.15. Аксиологічний підхід.
  - 4.16. Системний підхід (метод).
    - 4.16.1. Структурно-функціональний підхід.
    - 4.16.2. Системно-діяльнісний підхід.
    - 4.16.3. Системно-генетичний підхід.
  - 4.17. Синергетичний підхід.
  - 4.18. Історичний підхід (метод) в науці.
  - 4.19. Формально-логічний метод.
    - 4.19.1. Форми мислення (поняття, судження, умовивід) та логічні операції.
    - 4.19.2. Закони логіки.
    - 4.19.3. Логічні прийоми.
  - 4.20. Соціологічний метод.

4.21. Математичний метод.

4.22. Статистичний метод дослідження.

1. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Укоопспілка, Львів. комерц. акад.; [уклад. Ігор Вдовичин]. - Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. - 247 с.

2. Каламбет, С. В. Методологія наукових досліджень [Текст]: навчальний посібн. / С. В. Каламбет. - Дніпропетровськ: Герда, 2015. - 192 с.

3. Методологія наукових досліджень у схемах, таблицях, прикладах [Текст]: навч. посіб. для студентів ВНЗ / [Г. М. Азаренкова та ін.]; за ред. д-ра екон. наук., проф. Г. М. Азаренкової; Ун-т банк. справи Нац. банку України (м. Київ). - Київ: УБС НБУ, 2014. - 223 с.

4. Голіков, Володимир Антонович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / В. А. Голіков, М. А. Козьмініх, О. А. Онищенко; Одес. нац. мор. акад. - Одеса: ОНМА, 2014. - 163 с.

5. Карпаш, Олег Михайлович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / О. М. Карпаш, П. М. Райтер, М. О. Карпаш; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, Каф. техн. діагностики та моніторингу. - Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2014. - 253 с.

6. Бобилев, Віталій Петрович. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: підручник / Бобилев В. П., Іванов І. І., Проїдак Ю. С.; Нац. металург. акад. України. - Дніпропетровськ: ІМА-пресс, 2014. - 643 с.

7. Остапчук, Микола Васильович. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: підручник / М. В. Остапчук, А. І. Рибак, О. С. Ванюшкін; Міжнар. гуманітар. ун-т. - Одеса: Фенікс, 2014. - 375 с.

8. Шишкіна, Євгенія Костянтинівна. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Є. К. Шишкіна, О. О. Носирев; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". - Харків: Діса плюс, 2014. - 200 с.

9. Кальниш, Юрій Григорович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч.-метод. посіб. для підготов. магістрів за спец. 8.150101 Державна служба / Ю. Г. Кальниш, Л. М. Усаченко; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів та природокористування України. - К.: Інтерсервіс, 2013. - 125 с.

10. Присухін, Сергій Іванович. Методологія системного підходу та наукових досліджень у сфері державного управління [Текст]: навч.

посіб. / С. І. Присухін; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". - К.: КНЕУ, 2012. - 158 с.

11. Методологія та організація наукових досліджень (в екології) [Текст]: підруч. для студ. та магістрантів вищ. навч. закл., які навчаються за галуззю знань 0401 "Природничі науки" / М. О. Клименко [та ін.]; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, Вінниц. нац. техн. ун-т. - Херсон: Олді-плюс, 2012. - 473 с.

12. Юринець, Володимир Євстахович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / В. Є. Юринець; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. - 180 с.

13. Гетманцева, Надія Данилівна. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. для магістер. прогр. "Менеджмент корпорацій (АТ)" та "Менеджмент малого бізнесу" / Н. Д. Гетманцева; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - К.: КНЕУ, 2009. - 516 с.

14. Стеченко, Дмитро Миколайович. Методологія наукових досліджень [Текст]: підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. - 2-вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2007. - 317 с.

15. Крушельницька, Ольга Володимирівна. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: навч. посібник для вищих навч. закл. / О. В. Крушельницька. - К.: Кондор, 2006. - 206 с.

16. Білуха, Микола Тимофійович. Методологія наукових досліджень [Текст]: підручник для бакалаврів, магістрантів і асп. екон. спец. вищ. навч. закл. освіти / М. Т. Білуха. - К.: АБУ, 2002. - 480 с.

ТЕМА 7. СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Спеціальні методи дослідження: поняття, характерні риси. Правові теорії як метод пізнання правових явищ.

2. Теоретичні методи правового дослідження.

2.1. Філософсько-правовий метод дослідження.

2.2. Логіко-правовий метод (метод правової логіки).

2.3. Історико-правовий метод.

2.4. Нормативно-догматичний метод (техніко-юридичний аналіз).

2.5. Порівняльно-правовий метод дослідження.

3. Емпіричні та емпірико-теоретичні методи правового дослідження.

3.1. Формально-юридичний метод.

3.2. Метод контент-аналізу та його значення для юридичної науки.

3.3. Конкретно-соціологічний метод в юриспруденції.

3.4. Методи спостереження, опитування (інтерв'ювання, анкетування), тестування в правовому дослідженні.

3.5. Метод соціально-правового вимірювання: зміст, специфіка, рівні, способи.

3.6. Соціально-правовий експеримент.

3.7. Роль експертів (експертної оцінки) в підвищенні результатів соціологічних досліджень в праві.

3.8. Метод правової статистики.

1. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Укоопспілка, Львів. комерц. акад.; [уклад. Ігор Вдовичин]. - Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. - 247 с.

2. Каламбет, С. В. Методологія наукових досліджень [Текст]: навчальний посібн. / С. В. Каламбет. - Дніпропетровськ: Герда, 2015. - 192 с.

3. Методологія наукових досліджень у схемах, таблицях, прикладах [Текст]: навч. посіб. для студентів ВНЗ / [Г. М. Азаренкова та ін.]; за ред. д-ра екон. наук., проф. Г. М. Азаренкової; Ун-т банк. справи Нац. банку України (м. Київ). - Київ: УБС НБУ, 2014. - 223 с.

4. Голіков, Володимир Антонович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / В. А. Голіков, М. А. Козьмініх, О. А. Онищенко; Одес. нац. мор. акад. - Одеса: ОНМА, 2014. - 163 с.

5. Карпаш, Олег Михайлович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / О. М. Карпаш, П. М. Райтер, М. О. Карпаш; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, Каф. техн. діагностики та моніторингу. - Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2014. - 253 с.

6. Бобилев, Віталій Петрович. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: підручник / Бобилев В. П., Іванов І. І., Проїдак Ю. С.; Нац. металург. акад. України. - Дніпропетровськ: ІМА-пресс, 2014. - 643 с.

7. Остапчук, Микола Васильович. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: підручник / М. В. Остапчук, А. І. Рибак, О. С. Ванюшкін; Міжнар. гуманітар. ун-т. - Одеса: Фенікс, 2014. - 375 с.

8. Шишкіна, Євгенія Костянтинівна. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Є. К. Шишкіна, О. О. Носирев; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". - Харків: Діса плюс, 2014. - 200 с.

9. Кальниш, Юрій Григорович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч.-метод. посіб. для підготов. магістрів за спец. 8.150101 Державна служба / Ю. Г. Кальниш, Л. М. Усаченко; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів та природокористування України. - К.: Інтерсервіс, 2013. - 125 с.

10. Присухін, Сергій Іванович. Методологія системного підходу та наукових досліджень у сфері державного управління [Текст]: навч. посіб. / С. І. Присухін; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". - К.: КНЕУ, 2012. - 158 с.

11. Методологія та організація наукових досліджень (в екології) [Текст]: підруч. для студ. та магістрантів вищ. навч. закл., які навчаються за галуззю знань 0401 "Природничі науки" / М. О. Клименко [та ін.]; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, Вінниц. нац. техн. ун-т. - Херсон: Олді-плюс, 2012. - 473 с.

12. Юринець, Володимир Євстахович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / В. Є. Юринець; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. - 180 с.

13. Гетманцева, Надія Данилівна. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. для магістер. прогр. "Менеджмент корпорацій (АТ)" та "Менеджмент малого бізнесу" / Н. Д. Гетманцева; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - К.: КНЕУ, 2009. - 516 с.

14. Стеченко, Дмитро Миколайович. Методологія наукових досліджень [Текст]: підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. - 2.вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2007. - 317 с.

15. Крушельницька, Ольга Володимирівна. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: навч. посібник для вищих навч. закл. / О. В. Крушельницька. - К.: Кондор, 2006. - 206 с.

Білуха, Микола Тимофійович. Методологія наукових досліджень [Текст]: підручник для бакалаврів, магістрантів і асп. екон. спец. вищ. навч. закл. освіти / М. Т. Білуха. - К.: АБУ, 2002. - 480 с.

ТЕМА 8. МЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДУ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Поняття та види наукових праць.

1.1. Науковий документ (наукова праця, науковий твір): поняття та основні вимоги.

1.2. Форми наукових праць з юридичних наук: тези доповідей, наукові статті, монографії, дисертації.

2. Загальні вимоги щодо написання наукового твору.

2.1. Науковий стиль і науковий жанр.

2.2. Характерні особливості наукової мови.

3. Етапи підготовки наукового твору.

4. Структура наукового твору.

4.1. Складові елементи наукового твору: назва, зміст, анотація, вступ, основний текст, висновки, список використаних джерел, додатки.

4.2. Робота над текстом.

4.3. Основні правила посилання і цитування.

5. Особливості написання магістерської роботи.

5.1. Структура та вимоги до магістерської роботи, її внутрішня логіка: композиція, функціональна залежність структурних частин.

5.2. Типові помилки написання та оформлення магістерської роботи.

1. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Укоопспілка, Львів. комерц. акад.; [уклад. Ігор Вдовичин]. - Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. - 247 с.

2. Каламбет, С. В. Методологія наукових досліджень [Текст]: навчальний посібн. / С. В. Каламбет. - Дніпропетровськ: Герда, 2015. - 192 с.

3. Методологія наукових досліджень у схемах, таблицях, прикладах [Текст]: навч. посіб. для студентів ВНЗ / [Г. М. Азаренкова та ін.]; за ред. д-ра екон. наук., проф. Г. М. Азаренкової; Ун-т банк справи Нац. банку України (м. Київ). - Київ: УБС НБУ, 2014. - 223 с.

4. Голіков, Володимир Антонович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / В. А. Голіков, М. А. Козьмініх, О. А. Онищенко; Одес. нац. мор. акад. - Одеса: ОНМА, 2014. - 163 с.

5. Карпаш, Олег Михайлович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / О. М. Карпаш, П. М. Райтер, М. О. Карпаш; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, Каф. техн. діагностики та моніторингу. - Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2014. - 253 с.
6. Бобилев, Віталій Петрович. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: підручник / Бобилев В. П., Іванов І. І., Проїдак Ю. С.; Нац. металург. акад. України. - Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2014. - 643 с.
7. Остапчук, Микола Васильович. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: підручник / М. В. Остапчук, А. І. Рибак, О. С. Ванюшкін; Міжнар. гуманітар. ун-т. - Одеса: Фенікс, 2014. - 375 с.
8. Шишкіна, Євгенія Костянтинівна. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Є. К. Шишкіна, О. О. Носирев; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". - Харків: Діса плюс, 2014. - 200 с.
9. Кальниш, Юрій Григорович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч.-метод. посіб. для підготов. магістрів за спец. 8.150101 Державна служба / Ю. Г. Кальниш, Л. М. Усаченко; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів та природокористування України. - К.: Інтерсервіс, 2013. - 125 с.
10. Присухін, Сергій Іванович. Методологія системного підходу та наукових досліджень у сфері державного управління [Текст]: навч. посіб. / С. І. Присухін; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". - К.: КНЕУ, 2012. - 158 с.
11. Методологія та організація наукових досліджень (в екології) [Текст]: підруч. для студ. та магістрантів вищ. навч. закл., які навчаються за галуззю знань 0401 "Природничі науки" / М. О. Клименко [та ін.]; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, Вінниц. нац. техн. ун-т. - Херсон: Олді-плюс, 2012. - 473 с.
12. Юринець, Володимир Євстахович. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / В. Є. Юринець; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. - 180 с.
13. Гетманцева, Надія Данилівна. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. для магістер. прогр. "Менеджмент корпорацій (АТ)" та "Менеджмент малого бізнесу" / Н. Д. Гетманцева; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - К.: КНЕУ, 2009. - 516 с.

14. Стеченко, Дмитро Миколайович. Методологія наукових досліджень [Текст]: підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. - 2.вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2007. - 317 с.

15. Крушельницька, Ольга Володимирівна. Методологія та організація наукових досліджень [Текст]: навч. посібник для вищих навч. закл. / О. В. Крушельницька. - К.: Кондор, 2006. - 206 с.

Білуха, Микола Тимофійович. Методологія наукових досліджень [Текст]: підручник для бакалаврів, магістрантів і асп. екон. спец. вищ. навч. закл. освіти / М. Т. Білуха. - К.: АБУ, 2002. - 480 с.